

Героїчний акорд
Інформаційні матеріали
Українського інституту національної пам'яті
до 100-річчя Другого Зимового походу
і завершення збройної боротьби Армії УНР за українську державність

У листопаді–грудні цього року виповнюється 100 років Другого Зимового походу Армії Української Народної Республіки – останньої спроби збройним шляхом повернути втрачену державність. Водночас Україна вшановуватиме вояків Армії УНР, розстріляних біля містечка Базар.

Планом заходів із відзначення Української революції та вшанування пам'яті учасників, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України № 777-р від 26 жовтня 2016 року, передбачено проведення урочистих державних заходів із нагоди 100-річчя Другого Зимового походу Армії УНР та 100-річчя розстрілу вояків Армії УНР біля містечка Базар Житомирської області, організацію тематичних інформаційних, навчально-виховних, культурно-мистецьких просвітницьких акцій для підвищення інтересу до історії України і виховання патріотизму у громадян України, передусім учнівської та студентської молоді, військовослужбовців Збройних Сил. Інформаційні матеріали і тематична презентація призначені для підготовки та проведення цих заходів.

Найголовніші зауваги

Революційний хронологічний контекст

12 фактів про передумови, початок і перебіг походу

Додаток 1. Наказ Симона Петлюри та Юрка Тютюнника до повстанських військ УНР

Додаток 2 Схема Другого Зимового походу

Додаток 3. Тематичні посилання

Додаток 4. Презентація «Героїчний акорд»

Найголовніші зауваги

Другий Зимовий похід Армії УНР/Листопадовий рейд – партизансько-повстанська операція Армії УНР у жовтні–грудні 1921 року, організована, щоб підняти збройне повстання проти більшовицької влади та відновити українську державність.

Українська повстанча армія – так називалася Волинська група військ (загалом у рейд вирушило три групи: Волинська, Подільська, Бессарабська) під командуванням генерал-хорунжого Юрка Тютюнника.

Під час рейду більшовики захопили в полон частину Волинської групи та розстріляли під Базаром 361 її вояка. Ця страта стала першою масовою позасудовою розправою радянських каральних органів над українцями в часи революції.

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3095/09.6-07-21 від 15.11.2021

Подільська група після трагедії під Базаром продовжила рейд до радянсько-польського кордону і перетнула його 6 грудня. Так закінчився похід, який став заключним акордом Української революції 1917–1921 років.

Другий Зимовий похід став героїчною сторінкою історії українського державотворення. Він не приніс очікуваних результатів – підняти загальноукраїнське збройне повстання не вдалося. Але відвага і самопожертва учасників рейду є взірцем виконання обов’язку перед народом і державою.

Другий Зимовий похід не виконав свого завдання через низку внутрішніх і зовнішніх чинників. Несприятливими були зовнішньополітичні обставини, зокрема, невиконання Польщею обіцянки надати широку підтримку повстанському центрові. Польська допомога в зброї та фінансах виявилася недостатньою. Передусім через те, що її руки були зв’язані Ризьким мирним договором і внутрішньою політичною ситуацією в самій Польщі.

Також істотно вплинули внутрішні чинники – через запровадження непу й оголошення амністії більшовиками селяни відійшли від масового повстанського руху, приток добровольців до партизанських лав під час Другого Зимового походу був дуже слабким. Тоді як Червона армія мала суттєву перевагу в живій силі та кількості озброєння.

Через недостатню протидію більшовицьким агентурно-оперативним спецзаходам і порушення правил конспірації з боку повстанців чекісти змогли проникнути в центри координації і таким чином викрити плани ППШ, ліквідувати ЦУПКОМ і десятки інших організацій.

Похід вважається заключним акордом Української революції 1917–1921 років – останньою звитязною спробою відвоювати самостійність України зі зброєю в руках. Подальші покоління борців за незалежність у XX столітті він надихав на організацію підпільної боротьби проти окупантів, засвідчив тривалість національних змагань за незалежність.

Українська повстанча армія дала назву Волинській повстанській армії, а також Українській повстанській армії – військово-політичній формації українського визвольного руху часів Другої світової війни, яка боролася за відновлення Української держави з двома тоталітарними режимами.

Для збереження пам’яті про легендарного українського полководця в сучасних Збройних Силах України 2021 року 38-му зенітному ракетному полку присвоєно ім’я генерал-хорунжого Юрія Тютюнника.

Революційний хронологічний контекст

1917

17 березня – утворення Української Центральної Ради, початок Української революції 1917–1921 років

1 травня – формування Першого українського полку імені Богдана Хмельницького; початок творення українських збройних сил

20 листопада – проголошення Української Народної Республіки

17 грудня – початок російської агресії проти УНР

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат 58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00

Підписувач Дробович Антон Едуардович

Дійсний з 19.12.2019 0:00:00 по 19.12.2021 0:00:00

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ’ЯТІ

№ 3095/09.6-07-21 від 15.11.2021

22 січня – проголошення незалежності УНР

Січень-квітень – перша більшовицька окупація України

29 квітня – проголошення Української Держави (Гетьманату Павла Скоропадського); створення Українського військово-морського флоту

13 листопада – проголошення Західноукраїнської Народної Республіки

14 грудня – перемога антигетьманського повстання і відновлення Української Народної Республіки

1919

Січень – захоплення більшовиками Лівобережної України

22 січня – проголошення Акта злуки між УНР і ЗУНР

5 лютого – захоплення Києва більшовицькими військами

Квітень – розгортання українського антибільшовицького повстанського руху

Травень-червень – окупація східної і південної України армією генерала Антона Денікіна

Липень – початок походу українських армій на Київ–Одесу

Жовтень – окупація армією Денікіна Правобережної України

Листопад – третій наступ більшовиків на Україну; витіснення армії Денікіна з України

6 грудня – початок Першого Зимового походу

1920

21, 24 квітня – підписання Варшавського мирного договору між УНР і Польщею, політичної і військової конвенції, за якими УНР визнано незалежною державою

25 квітня – перехід Збруча і початок наступу на Київ об'єднаних польсько-українських збройних сил

6 травня – вступ до Києва польсько-українських військ, звільнення міста від більшовиків; завершення Першого Зимового походу

Червень-серпень – зайняття Києва та захоплення майже всієї території України більшовицькими військами

29-31 серпня – героїчна оборона Замостя, де відзначилися вояки VI січової стрілецької дивізії під командуванням Марка Безручка

Вересень – початок творення Української військової організації

Листопад – відступ Армії УНР за Збруч; остаточна окупація більшовиками усієї території центральної та східної України. Армія УНР інтернована

1921

9 січня – створення Ради Республіки Державного центру УНР на еміграції

Кінець лютого – створення Партизансько-повстанського штабу при Головнім команді військ УНР

18 березня – підписання Ризького мирного договору між РРФСР і УСРР з одного боку, і Польською Республікою з іншого, яким встановлено радянсько-польський кордон. Українські землі розділили Польща і більшовицька Росія

25 жовтня – початок Другого Зимового походу Армії УНР

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат 58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00

Підписувач Дробович Антон Едуардович

Дійсний з 19.12.2019 0:00:00 по 19.12.2021 0:00:00

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3095/09.6-07-21 від 15.11.2021

6 грудня – повернення Подільської групи Української повстанчої армії до Польщі

12 фактів про передумови, початок і перебіг походу

1. У ході Української революції Армія УНР провела два Зимових походи. Перший тривав від 6 грудня 1919 до 6 травня 1920 року і врятував Армію УНР від загибелі. За 5 місяців військо здійснило понад 50 переможних боїв. Успіх Першого Зимового походу надихав Головну команду військ УНР повторити операцію. Надії ж підняти і очолити загальноукраїнське повстання вселяло ганебне становище українців від безчинств окупаційного режиму.

2. У кінці листопада 1920-го майже вся територія України опинилася під більшовиками, які утворили на наших землях квазідержаву – Українську Соціалістичну Радянську Республіку і впроваджували політику воєнного комунізму. В економіці це передбачало такі надзвичайні заходи, як продрозкладку, ліквідацію вільної торгівлі та обігу грошей, централізований розподіл товарів, націоналізацію заводів і цілих галузей. За 1920 рік націоналізували практично всі підприємства України, встановили монополію на торгівлю найважливішим (цукром, сіллю, вугіллям, металом). У політичному житті відбувалася зачистка опозиційних партій і зміцнення однопартійності РКП(б).

3. Політика воєнного комунізму обернулася господарською розрухою, голодом і розоренням селян. Від них вимагали здавати зерно та іншу сільськогосподарську продукцію майже задарма. Торгівлю цими товарами заборонили, продукти і товари споживання видавали по картках. Для вилучення харчів на селі створювали спеціальні продзагони (нерідко з військових). Крім того, розгорнули колективізацію. Поміщицькі господарства перетворили на радгоспи і комуні. Становлення комуністичного тоталітарного режиму супроводжувалося репресіями. Ще в 1917 році більшовики взяли курс на “червоний терор”, який з осені 1918-го за відповідним декретом став офіційною політикою. У грудні 1918 року створили спеціальний орган – Всеукраїнську надзвичайну комісію (російською – ВУЧК). Для ізоляції “ворогів радянської влади” Ленін та його соратники використовували концентраційні табори. Організували також народні суди, революційні трибунали, робітничо-селянську міліцію. Всі “класові вороги” підлягали фізичному знищенню.

4. За таких обставин боротьба українців проти окупантів посилилася. Армія УНР на той час була за межами. 15 тисяч вояків роззброїли в Польщі і розмістили там у таборах для інтернованих. Ще 2 тисячі спіткала така сама доля в Румунії. Водночас частина Армії УНР залишилася на території України та гуртувалася в загони, що ставали ядром більших партизанських осередків. У 1920–1921 роках вони діяли в усіх регіонах України. У кожному повіті існували таємні підпільні організації, які, з одного боку, підтримували між собою зв'язок, а з іншого – діяли локально. За більшовицькими даними, у 1921 році на українських землях діяло до 40 тисяч повстанців, об'єднаних у 464 загони. Соціальною основою руху було селянство, а його організаційним ядром – інтелігенція.

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат 58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00

Підписувач Дробович Антон Едуардович

Дійсний з 19.12.2019 0:00:00 по 19.12.2021 0:00:00

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3095/09.6-07-21 від 15.11.2021

повстання. За його підготовку взяли три координаційні центри – Партизансько-повстанський штаб (ППШ), Центральний український повстанський комітет (ЦУПКОМ) і Штаб Південної групи. ППШ створили в лютому 1921 року в Тарнові (Польща) при підтримці польського Генштабу. Під орудою генерал-хорунжого Юрка Тютюнника Штаб формував підпільну мережу, проводив розвідку та контррозвідку в Україні, передавав агітаційну літературу, гроші, інструкції та директиви. У подальшому мав скоординувати дії повстанців (за кордоном і через ЦУПКОМ в Україні), підготувати операцію Армії УНР, яка стане сигналом до загального повстання. ЦУПКОМ утворили у березні 1921 року в Києві представники української інтелігенції для координації всіх повстанських загонів на українських теренах, а при вдалому розгортанні походу – виконання функцій тимчасового уряду. Штаб Південної групи (очолив генерал-хорунжий Андрій Гулий-Гуленко) створено в червні 1921 року на території Румунії, за сприяння тамтешньої влади.

6. Спочатку похід планували на весну. Однак не встигли завершити підготовку, а геополітична ситуація змінилася в зв'язку з підписанням Ризького мирного договору. Тому рейд перенесли на кінець серпня, мовляв після жнив більшовики активізують реквізицію врожаю, і це, своєю чергою, спровокує нову хвилю селянських виступів, що за підтримки військових переросте в загальнонаціональний спротив. Для кращої агентурної комунікації в кінці літа ППШ переїхав з Тарнова до Львова (розмістився у Підзамчі). Поки похід відкладався, радянська влада використала цей час “з користю” для себе. Влітку ВУЧК ліквідувала мережу антибільшовицького підпілля (включно з ЦУПКОМом). Тому в серпні повстання теж не розпочалося. У польському Генштабі з огляду на власні інтереси та ситуацію в Україні радили українцям не виступати восени 1921-го. Але українська сторона наполягала. У другій половині жовтня з таборів у Александрові-Куявському, Каліші, Вадовицях перевезли до кордону 1200 інтернованих вояків. До них приєдналася бригада добровольців із колишньої 6-ї дивізії Армії УНР під командою Романа Сушка і штаб Тютюнника. Почалася організація походу і майбутньої Української повстанчої армії у складі 3-х груп: Південна (Бессарабська), яка формувалася в Румунії (командир – генерал-хорунжий Андрій Гулий-Гуленко); Подільська (командир – підполковник Михайло Палій-Сидорянський, пізніше – полковник Сергій Чорний); Волинська – головна, найчисельніша група під орудою генерал-хорунжого Юрка Тютюнника. Назви цим групами дали за місцевостями, звідки вони мали прориватися в Україну. 24 жовтня 1921 року Головний отаман Армії УНР Симон Петлюра видав наказ про початок. За день до того він призначив Юрка Тютюнника командувачем Української повстанчої армії. Тютюнник був переконаний в успіху походу навіть попри нестачу зброї, одягу та взуття.

7. Першою у похід вирушила Подільська група, перетнувши польсько-радянський кордон у ніч з 25 на 26 жовтня 1921 року. Група мала про-йти між червоноармійськими підрозділами у районі Бар – Хмільник – Вінниця – Житомир і відвернути ува-гу більшовиків від головних повстанських сил – Волинської групи. Планувалося, що обидві ці групи з'єднаються в районі

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

№ 3095/09.6-07-21 від 15.11.2021

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

Хмельницької, Вінницької та Житомирської областей, бійці Подільської групи 6 листопада вийшли у визначений наказом район для з'єднання з Волинською групою. Звідти вони здійснили розвідку і 9 листопада дізналися про відступ бійців Тютюнника з Коростеня. Вирішили наздогнати, але 18 листопада довідалися про поразку Волинської групи під Малими Миньками. Тому Подільська вирушила назад до Польщі. Під час усього рейду група захоплювала в полон червоноармійців, знищувала прикордонну варту, полки і сотні червоноармійців, мала низку переможних боїв. Їм на підмогу приставали загони отаманів Струка, Орлика, Антончика.

8. Південна (Бессарабська група) не виконала завдання. За планом Тютюнника, вона мала першою вирушити в похід і допомогти Волинській групі підняти селян. Однак через погану конспірацію, низький організаційний рівень керівників повстанських районів тощо) командування Південної групи не змогло вчасно вирушити, розпочати бойові дії та активний наступ. Відділи цієї групи 17–18 листопада перетнули румунсько-радянський кордон, підійшли до Тирасполя і 19 листопада відступили назад до Румунії.

9. Головні надії у Другому Зимовому поході покладалися на Волинську групу. 4 листопада її вояки перейшли польсько-радянський кордон. Передусім планувалося взяти Коростень. Там на певний час вдалося захопити залізничний вокзал і склад зі зброєю, випустити 470 по-літичних в'язнів, розстріляти чекістів і розігнати міліцію. Проте втримати місто не змогли і рушили вглиб України для об'єднання з Подільською групою. В умовах постійних боїв просування ускладнювалося ще й сильними морозами – майже всі, погано вдягнені та взуті бморозили ноги. Командування вирішило повертатися до Польщі. Та ситуацією скористалися червоноармійці, які оточили повстанців біля села Малі Миньки на Житомирщині. Уранці 17 листопада відбувся бій між Волинською групою (до тисячі бійців) і кількатисячною кіннотою Котовського. Ворогові вдалося розділити українську колону на декілька частин і розбити її. У нерівному бою загинули понад 400 повстанців, 537 потрапили в полон.

10. 18 листопада полонених перевели до містечка Базар. Котовський і Гаркавий провели допит. Потім долю полонених “вирішувала” ВЧК: “Усього перед ЧК постало 443 особи, решта – померли до приходу комісії... ЧК постановляє: осіб, що надаються в переліку нижче, в кількості 359 осіб як злісних бандитів – розстріляти”, – йшлося в протоколі. Пізно ввечері 21 листопада розстріляли перших 25 старшин. Григорій Спартак згадував: *“Протягом цієї ночі весь час було чути кулеметну стрілянину – це розстрілювали наших полонених. У першу чергу були розстріляні старшини. Коли вивели на розстріл першу партію, то чути було, що співають “Ще не вмерла Україна...”* Могилою для вояків Армії УНР стала глибока яма, яку напередодні за чекістським наказом викопали місцеві селяни. Усього під Базаром було розстріляно 361 учасника Волинської групи. Не вбили тоді лише близько сотні колишніх солдатів Червоної армії. Їх відправили до Києва для додаткових допитів в Особливому відділі ЧК. Там більшість із них і загинула – у камерах або від кулі.

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат 58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00

Підписувач Дробович Антон Едуардович

Дійсний з 19.12.2019 0:00:00 по 19.12.2021 0:00:00

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3095/09.6-07-21 від 15.11.2021

Подільська група, не зустрівшись із Волинською, здійснила зворотній рейд землями Волині та Полісся і завершила його 6 грудня поверненням до Польщі. Щодо Волинської групи, то її 120 старшин і козаків, у тому числі й Тютюнник, вирвалися з оточення і також повернулися в Польщу. Ще частина бійців Армії УНР залишилася в Україні і продовжила партизанити. Наприклад, 1922 року в селі Дідковичі за 30 кілометрів від Базару Опанас Петрик – учасник походу, що врятувався під Малими Миньками, організував за підтримки односельців Волинську повстанську армію. Її бійці встановили контакти із селянами Трощі і разом планували повстання. Проте у жовтні 1922-го ВУЧК впіймала їх. Уціліло небагато, у тому числі й Петрик. Він устиг дістатися радянсько-польського кордону.

12. Партизанський рух за відновлення УНР ще тривав до кінця 1923 року. Найгероїчнішою його сторінкою була Холодноярська республіка на Черкащині. Також серед найвідоміших отаманів були Яків Гальчевський-Орел (Поділля), Іван Трейко (Київщина), Семен Заболотний (Поділля, Одещина), брати Вовки (Полтавщина), Ващенко (Сумщина). В умовах голоду 1921–1923 років і зміни ставлення до більшовицького режиму завдяки поступкам нової економічної політики селянське невдоволення поступово стихало. Але деякі повстанці як Степан Блажевський, Лука Клітка, продовжували збройну боротьбу до початку 1930-х років. Детальніше про спротив червоному режиму ви можете дізнатися із видань Українського інститут національної пам'яті: брошури "Воля України або Смерть" (<https://cutt.ly/mTanwhL>); збірника документів "Провідники повстанського руху Придніпров'я" (<https://cutt.ly/HTanroF>).

“Рейд цей наочно показав населенню великого району від кордону аж по Київ, що боротьба за волю нації не припиняється і що большевицька влада в дійсності не є такою могутньою, як це могло здаватися тим, хто знаходиться під червоним терором, і що для цієї боротьби потрібна лише міцна організованість самого населення; далше, що рейд був товчком, який фактично оживив громадян України до боротьби за існування”.

З доповіді Юрія Отмарштейна Головному Отаманові.

Кінець 1921 року

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

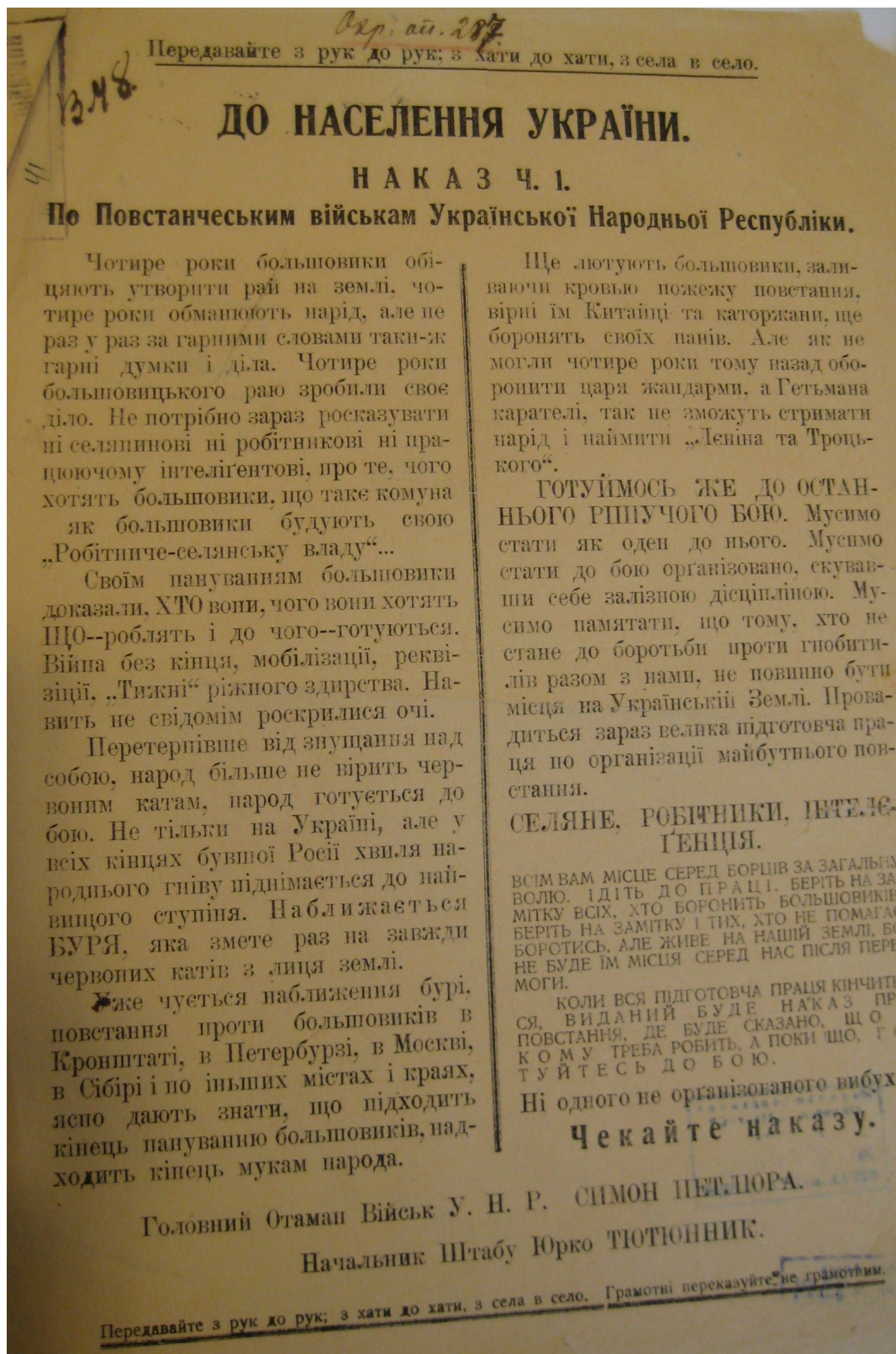
Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3095/09.6-07-21 від 15.11.2021

Додаток 1. Наказ Симона Петлюри та Юрка Тютюнника до повстанських військ УНР із закликом «Передавайте з рук до рук, з хати в хату, з села в село». 12 березня 1921 року

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат 58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00

Підписувач Дробович Антон Едуардович

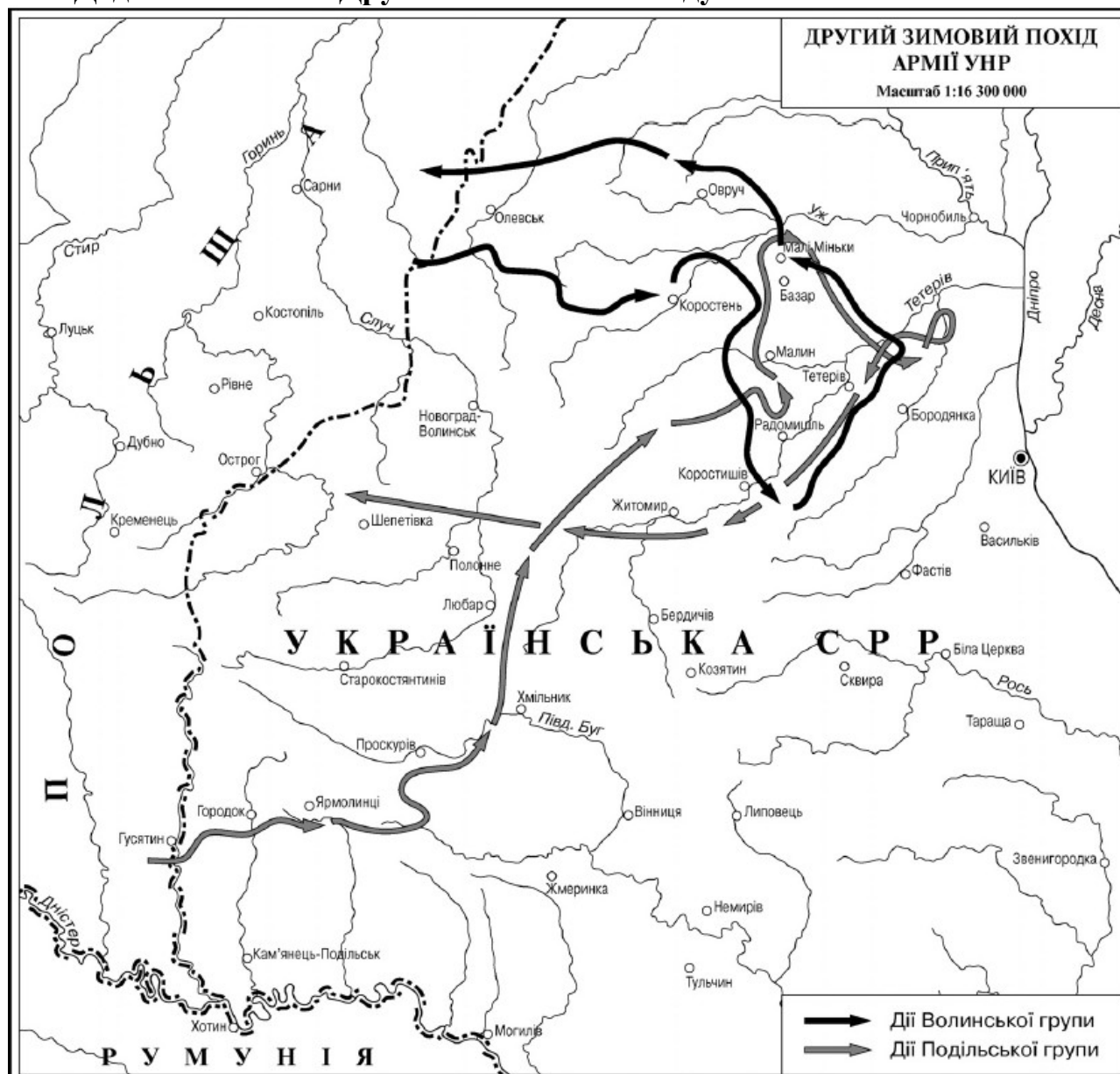
Дійсний з 19.12.2019 0:00:00 по 19.12.2021 0:00:00

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3095/09.6-07-21 від 15.11.2021

Додаток 2. Схема Другого Зимового походу

Джерело: Енциклопедія історії України

Додаток 3. Тематичні посилання

1. [Василенко В. Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. \(за документами ГДА Служби безпеки України\)](#)
2. [Веремійчук О. Другий Зимовий похід або Листопадовий рейд](#)
3. [Гінда Володимир. “Другий Базар”](#)
4. [“Тотуймося же до останнього рішучого бою”. До 100-ї річниці Другого Зимового походу. Виставка документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України](#)
5. [Другий Зимовий похід Армії УНР 1921. Енциклопедія історії України Інституту історії України НАН України](#)
6. [Коваль Р. Рейд у вічність](#)

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат 58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00

Підписувач Дробович Антон Едуардович

Дійсний з 19.12.2019 0:00:00 по 19.12.2021 0:00:00

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3095/09.6-07-21 від 15.11.2021

8. [Митрофаненко Юрій. Біографія під грифом “Секретно”. Ким був повстанський отаман Гулий-Гуленко](#)
9. [Митрофаненко Ю. Голгофа під Базаром. Фатальний рейд армії УНР](#)
10. [Митрофаненко Ю. Забуті перемоги. Зимовий рейд 1919–1920 як народження нової української армії](#)
11. [Овсієнко Василь. Базарська трагедія. Котовський і червоні проти петлюрівців](#)
12. [Плазова Т.І. Повстанський рух в Україні у 1920-1921 роках](#)
13. [Рогозний Г. \(сотник\). Спогади про Другий Зимовий похід](#)
14. [Стопчак М. Другий Зимовий похід Армії УНР в українській зарубіжній історіографії міжвоєнного періоду](#)
15. [Сулима Л. Другий зимовий похід Армії УНР: рейд у вічність](#)
16. [Тарабан В.М., Голик М.М. Другий Зимовий похід Армії Української Народної Республіки](#)
17. [Тимошик М. Прозрозкадка на селян як предтеча Голодомору в Україні: на архівних матеріалах села Данина Ніжинського району](#)
18. [Тинченко Я. Нескорена Волинь](#)
19. [Файзулін Ярослав. “359 человек как злостных активных бандитов – расстрелять”](#)
20. [Файзулін Я. Бессарабська повстанська група в Другому Зимовому поході Армії УНР](#)
21. [Файзулін Ярослав. Кривавий Базар](#)
22. [Файзулін Я. Ліквідація Цупкому. Як чекісти знищили антибільшовицьке підпілля в Україні 1921-го](#)
23. [Файзулін Я. Петлюра вірить у "краще будуче". Обіцяє, що держави Антанти допоможуть](#)
24. [Шурхало Д. Конкуренція Петлюри й Тютюнника – одна з причин поразки Другого зимового походу](#)

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат 58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00

Підписувач Дробович Антон Едуардович

Дійсний з 19.12.2019 0:00:00 по 19.12.2021 0:00:00

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3095/09.6-07-21 від 15.11.2021